Юріштан! Юрішко!.. Важкими письменами вписане це ім'я в історію Гуцульщини.

А такі Це був достойний помічник свого начальника, мандатора Гердлічки. І що тільки вони виробляли, оці люди, над гуцулами!.. Ще й тепер ви можете почути закляття:

— А бодай би тє Гердліччина неволя вкєла!..

Так скаже гуцул у хвилину озлоблення, бо гіршого нічого над це побажання не має в своєму лексиконі.

"Гердліччина неволя" і Юрішкове "остатнє вогниво"— от дві пам'ятки до тих двох великих на Гуцульщині особах.

"Остатнє вогниво" Юріштан робив так. Закладав людині обидві руки за пазуху, зв'язував там; потім просовував під руки палицю, а через неї перекидав обидві ноги. Людина ставала цілком безпомічною, "от їк кочілце" — можна було котити, як кулю.

А на додаток до всього Юріштан натягав іще такому арештантові на голову рукав свити і так кидав до льоху. І томив у той спосіб людей цілими тижнями, так оповідають гуцули.

Як це зрозуміти?

Робилося це під претекстом знищення бандитизму — "опришківства", але... Але в Юріштана виросла прекрасна хата, коло хати були сади, що таких мало було на Гуцульщині, і навіть стави, як кажуть гуцули. Се було вже правдиве диво, бо такого справді ні в кого не було на Гуцульщині.

Юріштан… Юрішко…

Грізне ім'я і відоме в усіх горах. Новіша генерація, правда, менше про нього знає, але ж бо так усі новіші генерації в усі-м світі. А вже старші — ой-ой як пам'ятають.

Але пам'ятають по-різному. Вслухайтеся, як говорить селянин із Голів, із свого вільнолюбивого, закиненого в глибоку щілину межи горами, села. В устах селянина з Голів предстане перед вами Юрішко як лютий звір, представник дикої власті, що була скоріше улегалізованим самовіллям. Гуцул із Голів розкаже вам про страшні катування, що їх вимишляв Юріштан, про несправедливості, надужиття, про "остатнє вогниво", про бій немилосердний — і перед вами стане постать дикої людини в дикій країні, де нема границь самоволі й хапливості; постать раба, вознесеного над рабами, може, навіть хорої психічно людини.

Але не забуваймо, що таке й Голови. Це забите в гори село, мало приступне навіть тепер. Навіть тепер "возова дорога", якою можна їхати, йде тільки до кінця Красноїлі. Тут досить стрімка скеля, і по ній правильним зигзагом старинний кінний тракт, шириною рівно стільки, щоби два коні могли розминутися. Він в ужиттю й тепер, бо хоч за потоком і є якась ніби "дорога", але нею їздити не можна, та ніхто й не їздить, бо за потоком і воза ні в кого з гуцулів нема. Зрештою, ця "дорога" йде тільки до воріт школи (про яку завідувач її каже, що він є головою "найвищої школи в усій Австрії"). А щоб уявити собі хоч трощки, що то за дорога, то варт пригадати спірку завідувача школою з попом красноїльським, москвофілом. Піп подав скаргу на вчителя, що він не ходить з учнями до церкви. А вчитель у своїй відповіді послався тільки на дорогу, якою треба, аби дійти до церкви, "шіснадцять разів переходити через воду", а містків жадних нема.

Отже, не диво, що в такому селі й поняття про державний лад і його агентів мусить носити на собі печать своєрідності.

І вже селянин з Устєрік говорить про Юраша трошки май інакше. Правда, і в цьому оповіданні не все лагідно й благородно, і тут випирають десь гострі боки Юрі пікового характеру, але все ж насамперед тут Юріштан — носитель порядку, невтомний переслідувач опришківства.

І от мені цікаво звести то все докупи й попробувати системи синтезу.

Два дні свят. В уяві малюються громадки гуцулів десь під темними тінями груш, барвні плями хусток, запасок на сліпучо-яскравих царинках, поважні "бесідування" свобідних людей. Днина вільна, не треба нікуди їхати, нічого рубати, нести, тягти; охотніше тоді говориться з захожим чоловіком та й настрій цілком інший, святочний, щиріший.

Хочу піти на властивий терен діяльності Юріштана, славного ватажка пушкарів, — на Устєріки й Стебни. В Устєріках жив знаменитий мандатор Гердлічка. Ще й досі стоїть той будинок, де він жив, звідкіля розходилися по всій Гуцульщині страшні прикази. Той катуш, у котрім перемучилося стільки людей, згорів, тепер на тім місці барабулі ростуть. А цікаво було би глянути на ті заґратовані вікна, на ті стіни, що чули в собі стільки стогонів і безумних криків, плямилися кров'ю, не раз дрижали від тяжкого плачу безневинно катованих людей, що попадали в той тричі славний катуш. Уже давно минули ті криваві часи, вже, може, нікого в живих не зосталося з тих людей, що були мучені в тім будинку, а пам'ять о людських безневинних терпіннях усе ще жива, все ще бурить кров гуцула при однім спомині.

— А най би й місце тото крізь землю си провалило, кілько то там людей си намучило! — скаже вам кожний, очі блиснуть, а рука мимоволі дужче стискає топірець.

А в Стебнах жив сам Юріштан. Гей, велика то була людина на Гуцульщині. Ще живе й довго ще житиме серед народу пам'ять о нім. Я чув, що в Стебнах позістали ще його хати, живий навіть один із синів його, любимець Іван, — і от хотілося побувати там, на власні очі все побачити, поговорити з тамошніми людьми. Тут іще живі традиції опришківства, тут іще кожний старшин чоловік пам'ятає часи, "коли то шє не було паничів, коли все було май інакше".

Днина файна, Черемош аж срібно-блакитний і тихий якийсь — мов теж святкує. На Вигоді перевозить мене дарабчиною дідок: міст зірвало ще тогід, дід заробляє тепер перевозом. Утішний такий дідок — усе хоче бути жартівливим, але щось не йде то йому так злегка, як іншому; наверчує він себе.

— Куда хочете йти, пане?

— На Вскєріки.

— Та не йдете дорогов?

— А не йду. Бо дорогов-сми ходив пару разів, а цим боком шє ні. Таже царинками мож перейти?

— А чіму ні? Ей-ей-ей! Дівко! — кричить нараз до якоїсь дівчини, що йде берегом. — Єк у вас до шлюбу йдуть? Ци так, єк у нас? Бо в нас попереД...а витак до шлюбу йдут! — і сам перший сміється з власного жарту.

От я й на тім боці. Кілька хат є коло Вигоди. Сидять люди. Чоловіки, молодиці. Загадую — якщо тут зараз, на першім же кроці, щось довідаюся цікавого, то ціле полювання буде удачне. Ловецький забобон.

Підходжу. Вітаємося. Починається розмова про верем'є, про сіна, про те, про се. Відтак переходжу до "наводящих питань" — от звичайні ловецькі способи. Як то кажуть — на все треба спосіб мати…

Репліки маю звичайні, пересічні: оповідають те, що кожний, а таки кожний, гуцул зуміє оповісти. Все з третіх уст, все загальновідоме. Нема нікого старшого віком, очевидця.

Але от з другої громадки підходить гуцул. Цей уже знає щось більше. Оповів з уст якогось знайомого пушкаря епізод з ліквідації пушкарства.

— Єк то відбирали стрівби та гет цалком усе у людей, так оден ґазда з Красноїлі мав стрівбу дуже красну та й не хотів ю віддавати. Та шукав і Юріштан, шукали усі та й не можут ізнайти. А я собі покємував тогди та й кажу: "Чкай, я вже знаю". Та й пішов ід тому ґазді. Пшов-сми, а то далеко та й я шос і зголоднів. Приходжу д'хаті, прошу води. А то йкби й молока дали, то би си не відрік. Виносить дівчинишє води, але такої охабленої, що фе було й пити. А я кажу: "А ци би-с не дала молока?" А вна каже, що немає молока. А я тогди: "А ци знаєш, хто я такий?" Йк я сказав то-то слово — спуджєли си усі ґазди, а я лиш пішов до комори, перемішєв гет цалком усьо молоко, а витак-сми пішов обзирати хату доокала. "Ага! — кажу. — То вже знаю, де стрівба. Ану-ко дайте мені столец, я сюда лізу". Та йк-сми наметав, браччику, тих стрівбив — повну тайстру. А тогди до ґазди, та дав му катуш усюда, попід груде, та й пі гнав до Стебних до Юрішка. Та кіко йшов — все карав: шо ступ'ю — та пласом, шо ступ'ю — та пласом.

Громадка слухачів похитує лиш головами. Се нове покоління; його уже б'ють векселями, ліцитаціями, а пласом уже не б'ють.

— Та єк же тот ґазда міг відержєти?

— Відев, уже так бив, аби відержєв.

Сумно типове оповідання, якщо вірне. Є в слов'янськім щепі якийсь наклін до безладдя; яскраво виступає він у гуцулів. Безладдя — чи то в симпатії, чи то в жорстокості, чи будь-де. Ну, от сей пушкар. Прийшов відбирати стрільбу у свого брата-гуцула, робити йому кривду. Але пощо ж було перевертати молоко? Пощо було потім катувати чоловіка? Для якої потреби? Сказати б, від уродженої жорстокості — так її ніби не має наш нарід. Безладдя, от безладдя. Гадає як поліціян, то мусить бути і катом.

І йду я царинками, гуцульськими царинками, світлосяйними, повними невимовного чару. То там, то там попереплiталося воринє оригінальними голубими зигзагами. Квітів — море! Тонеш у квітах, у медових їх запахах, губишся серед колосів — гір, що наокола. Груди розпирає від сього всезцілющого повітря, від блакитних рефлексів на всім, від зелені, що дише, що кричить звідусюда. Не знаю, чи йдеться ще де так добре, як гуцульськими царинками.

От Устєріки. Місточок якийсь, а на місточку старенький гуцул. Підійду просто до сього гуцула, от так собі, відразу, серед дороги — а може, що зловлю!

Вітаємося, говоримо о посторонніх речах; позіхаючи, показую на Гердліччин будинок і говорю щось дотичне. Поволі-поволі розмова приходить власне на бажАний грунт. Оповідає мені дідок про Гердлічку, якого сам ще пам'ятає добре.

— Велику силу мав, велику: кого хотів, того від синтерунку брав. Не так, шоби просив, ци єк, а лиш брав отак за руку та й: "Ано! Йди д'хаті..." А єк му хто з комісії шо сказав, то він на тото: "А з ким я буду гір боронив?"

Оповідав далі, які катуші побудував Гердлічка, як карали людей у тих катушах.

— Та шо в катушах? Єк хто лиш попри іде, то ци дивит си на него, ци нє,— оннаково біда тобі буде, як пушкарі око на тебе мають. Єк іде чоловік і не дивит си, то зара кричуть пушкарі: "Мой! Ану-ко йди суда. Шо ти так землю риєш очима? Може, у тебе сумлінє нечисте. А подиви си! То твій тато й мама твоя", — і б'ють. А єк дивит ци чоловік на катуш — знов недогода: "Шо ти — за співником шукаєш? Може, там твій товариш сидит?" — і знова б'ють. А то дорога не суда була, лиш висше отам, попід мур та де сутки вулицев.

Де була дорога колись, там тепер величезні сосни, а за ними сад перед Гердліччиним будинком. Домочок білесенький — колір невинності, а скільки то сліз пролилося коло сих білесеньких мурів.

Дідок попався словоохотний і оповідає сам, без усяких наводящих питань. Оповідає про Гердліччиху, як то вона сиділа на ґанку і приймала поклони від усіх прохожих. А як хто не поклонився, — зараз кричала на пушкарів, ті вибігали й били ні в чім не повинного чоловіка.

І це ж все було так недавно: всього якихось піввіку тому назад. Австрія тоді вже була конституційною державою, і десь там засідав парламент…

— Де ж подівся той Гердлічка?

— А дес у Кутах, ци де, помер. Єк скасували мандаторію та настали суди, то Гердлічка пішов на пенцію. Та шо дуже затоскував, то шос скоро помер. А Гердлічиха таки тут померла. Бідна була дуже.

Так скінчилася могутність. Десь, тиняючися по судових закутках, помер всесильний Гердлічка, а його жінка, що за невідданий поклін веліла бити, кого вздріла, — годувалася під кінець життя жебраним хлібом.

Питаюся, коли ж було ліпше: чи давніше, чи тепер. І, на превелике здивування, отримую відповідь, що давніше було ліпше.

— Але чому?

— Порєдок був. Не міг будь-хто пискувати, ци там шо. Зараз Гердлічка кличе до двора, всип'ют бобу доброго — та й іди. Челіді також не спускав. Єк котра єзиката, ано! Проскєгнули, всипали двацiть і п'єть або й усі п'єдесєть — та й носи на здоров е. А тепер шо? Суди, та пересуди, та доводи великі. Давніше, май, доводів великих не було.

Простіші порядки, як бачу, більше трапляли до переконання простій душі гуцула. Були відповіднішими, ніж сучасні.

— Ає, ає! Поки був Гердлічка, поти й гаразд був. Бо тогди не треба було ні адукатів тих, ні штампілів, а єк шос собі зайшов ґазда з газдов, то йдуть до мандатора — так і так, пане. А він зара: "Василь, Петро, ци хто там з пушкарів! Ану!" Та зараз на столец, та й тому десіть буків, і тому десіть буків. Та вже й помирив. А тепер шо? Єк жінка тєжка, то не маєш права свої жінки ударити. Таки рахуйте — свої! Бо кажуть, шо може скинути. А чому тогди не скидали?

І оповів один цікавий Гердліччин винахід:

— Там на горі було таке корито уроблене. Йк котра тєжка челідь, то лягає черевом у корито, так її й б'ют. То череву нічо си не стане, а "тота пані" відповідає, ає. Та й другій так само, ніби жінці, як си посварут, ци єк. Та єк повстають, то лиш с... в жменю та й тікають! Ає, то так було.

Очевидно, у мого співбесідника не зовсім щасливе було подружнє життя. З дійсним жалем оповідав о суді над жінками. З жалем, що така благодать минулася.

— О, Гердлічка нікому не дарував. Нікому! Єк пушкар шос наброїв, — оннаково. Зараз дваціть і п'єть буків за малу провину, а за биршу — бирше. Бо єк ти пушкар, то маєш бути пушкар.

Я просив оповісти дещо про самих пушкарів. І ця інституція також зоставила в дідовій пам'яті добрі спомини — було що послухати.

— Е… Пушкарі єк відходили фасувати гроші до Коломиї, то єк жовніри. Вбрані файно, штудерно. Єк мав сардак чорний, то тогди мав мати гачі червоні, а йк мав сардак червоний, то тогди мав мати гачі чорні — то так була установа. А порошниць бувало й по шість, та й то не так собі си вбирало, а зрехтує на столі, а витак на себе — аби одно за одно не заходило. А на лівім плечю пушка, а крисаня з блєхов — от їк регімент пушкарський.

Аж оживився дідок! Мабуть, близький був до пушкарства, коли зоставив у своїй душі такі любі спомини про тих минулих владик Гуцульщини.

Я перевів розмову на найцікавішу для мене постать — на Юріштана. Про цього отамана дідок висловлявся попросту пі етично.

— Ей, де! То такий був чоловік, шо біда го знає, єк він тото все визнавав. Лиш у кого шо пропало, ци вкрали, ци так єк, — іди до Юріштана, а він тобі вже ретенно іскаже, де лежит, у котрім місці,— все. Єкос у… (тут дідок назвав ім'я якогось ґазди) пропала корова. Прийшов до Гердлічка, плаче. Вислухав го Гердлічка, посилає по мене, бо наша хата недалеко будинку була. Приходжу я. "Ану-ко — скоч до Юрія!" Я побіг. Є вдома. Віслухав гет всьо, файно, а витак — лиш от не пам'єтаю, ци праву, ци ліву руку отак опоцулував та й каже: "Вже знаю!" Приходить до Гердлічки, каже ґазді: "Та чо плачеш, чоловіче? Твоя корова недалеко від тебе — лиш уже в полібічку. Іди ти, — каже, — туда й туда, а там є дві дільниці, зіходєт ци докупи, а третя так фист[66] покєгла униз. Там найдеш велике каміне, а під тим камінєм шукай

полібічка. Та диви си — буде там звірина шє та й пушка, то аби-с не тєвав…

Грішний я чоловік: се оповідання, що мало підкреслити Юріштанову всемогутність, зробило на мене цілком інше вражіння. А то, власне, що великий отаман пушкарів і сам, непричком, був, мабуть, близький до тих злодіїв, які крали корови та запихали їх у полібічки. Але дідок приймав це інакше — Бог з ним.

— Сам Юріштан носив си бідно, от їк би старец. Пушкарів своїх водив гордо, а сам був зібраний просто. Він і сам гордо си носив, але лиш до випадку. Бо йк ішов до Станіславова — був там півтора місєці,— то йшов таки у своїм. А долів — там зими май-май. То йк потис го мороз, то він віддав свою крисаню йкомусь пастухові, а замінив на клапаню. Та була крисаня, може, варта йких десіть банок, а віддав за таку клапаню, шо, може, була варта банку, а може, й ні…

До нас підходить ще дідочок. Він здавна приглядався, що то за бесіда може бути така довга межи паном і гуцулом. "Може, то анджімір… Може, то шос грунта…" (я мав скринечку з фарбами під пахою).

— Слава Йсу!

— Навіки Богу.

— Ци миром, пане Ясковський?

"Еге, — гадаю собі.— То мій співбесідник не простого коліна: пан та ще Ясковський! Очевидно, щось зайшле, згуцульщене потім".

Новий дідок показався ще більше балакучим, ніж пан Ясковський, і відразу впав у тон.

— Про Юрішка говорите?

— Ає. От оповідають, єк то він бідно си носив.

— А то правда. Сам носив си, шо ви би сказали — ну старец, жебрак. Пушкарі тоті його, ті носили си гонорно, а він уводно був зібраний бідно. Та не любив і на других. Шо ото єкби вздрів, та йк тепер, оті павуни та усєке на крисаньох у хлопций, — ей, та де! Повимикав би та повіметав гет.

— То мав таку силу?

— Охо-хо! Тоді не було, ади, паничів отих та судів. Він сам значив тілько, шо тепер уся шандамарія[67] тілько не значит. Хо-хо!.. Йк донесе хто, шо видів дес опришків або шо видів дес на тім ци на тім гру ни ватру, то такого Юрішко назавтра народу згонит, шо кєчеру доокола обстанут. Єк були єкісь усари ци каришєри[68], забув-сми — на Жєб'ю, то ляйтнат питав си Юрішка: "А єк же ти своє військо збираєш?" А він каже: "Та ви, ляйтнанте, маєте бубни та в бубни б'єте, а я маю о! — та показав на рот. — Отут-о мій бубон!"

А він справді: як стане на горі та єк крикне три рази: "Гой-гой-гой!", то усєке біжит. Без шапки, без ременя — біжит! Велику силу мав, велику…

— Але ж бо й опришків усіх виловив.

— Усіх, та не всіх. А отого Паскевина не міг імити. Та ше єкийсь Професорчюк був, опришок, і тот утік. А то всіх.

Діди розохотилися, й один оповідав поперед другого:

— Штолу привели, то Гердлічка підскочив та лясь в лице Штолу. "А, це ти рабував людей?" А Штола тогди лиш похитав головов… "Йой,

пане, пане! Чому ви не били мене там, у лісі, а лиш тепер, йк я маю руки з'єзані...".

— А єк Джурєка Василя ловив? Також штудерація! "Ой тра мені, браччики, Василя імити!" — каже. А Джурєк мав у Білоберезці любаску, то Юрішко вже знав, шо він звидтив ме йти. Та зібрав ровту, шос із п'єдесєть люда та й пішли. А там єк іти у плай, то була колода, шо треба було з неї у плаїк от їк би скочити. Та Юріштан каже до тотих людей, аби поховали си та й були тихо, а сам ліг за тов колодов. Іде Джурєк, вифівкує у сопівку та лиш скочив з тої колоди, а Юрішка лиш го хіп! "Ану-ко чкай, побратимчику!" А Джурєк на тото ізрік: "Я не побратим, лиш півпобратима". Бо то, ади, зо страхий.

— Е, то був дивний чоловік. Єк ше хто прийшов та сказав: "Винен, пане отамане. Робіт зі мнов, шо хочете", то той ше жив на світі. А йк котрий си таїв, ого!

— Єк Джурєка повісили, то ше довго стоєли стовпи тоти. А зганєли отаких-о дітей маціцьких, єк тратили. Та й кат віходив. Бо наш би не міг — ей, де! Не тратив би, хуч би не знати шо.

Оживав і набирав крови і костей Юріштан передо мною. І чув я о нім, і читав, але сі живі свідки, що бачили наочно страшного отамана пушкарів, були вартніші за всі книжки. І тому я всіма способами підтримував балакучість дідів.

— А чіму до Станіславова Юрішко ходив?

— Бо убив чоловіка за тото, шо подавав опришкам порох. Шо вже не робив Гердлічка, а не міг свого приятеля від кари увільнити. Мусив іти Юріштан до гарешту. А жінка пішла його проводити, та йк ішла назад, зустрів си з нев хлопец один. Поставив бабі півкварти горівки та й був з нев. Бо, знаєте, хлопец молодий і вна молода… А Юріштан візнав за тото. Рахуйте — у катуші сидючи, а просто візнав! Та вже йк війшов, то

біда була жінці видтогди. Мати лудінє мала, лиш го не носила бирше. Небіленого полотна сорочка, та й докив на маціцькі кавальчики не підрет ци, дотив не смієш нової брати. А лудінє розвішував по кілю, ади, на глум. Не за того, шо в гріх упала, а за тото, шо за три грейцарі, ає…

— А ци то правда має бути, дідочку, шо обірником пробивав вуха дітєм?

— Та й шо? А тепер не б'ют у вуха кульчики[69], ади, та усєке?

— Шо кульчики? З кульчиків дєрочка така, шо й не видко, а обірником пробити, то май-май. Палець, відев, можна покласти. Пощо ж він тото робив?

— Аби не тікали. Бо то вни тікали від него, сини.

— Аз дєрков хіба не мож утечи?

— Е, вже не так легко. Таже йк такий утечет, то мусит ци шош питати у когос, а то кождий видит, шо то обора в усі. А Юріштанові тогди легко си допитати: "Ци не виділи-сте такого й такого хлопця, шо, ади, обору має?" Та й ловив їх так.

Цего способу — пробивати своїм рідним дітям вуха обірником — я не міг зрозуміти. Що це? Чи нелюдяність вищої степені, чи, може, який невисказаний трагізм, що шарпав ціле життя душу сеї надзвичайної людини — Юрішка? Дідочки не могли мені того пояснити. Завтра буду у Йвана, рідного сина Юріштанового, — може, там розгадаю цю загадку.

— А ци й сему Іванові, шо ше жиє, також пробивав?

— Е, не. Се був його єк любимчик, він сего найбирше любив. То він Дмитрові пробивав, бо той втікав.

Що за режим був у Юрішковій хаті, що з неї сини тікали? Хто винен? Загадки копичилися на загадки, і не годен я був їм дати ради. Дідочки вставали йти, а я йшов з ними в надії дістати ще яку окрушину.

— А ци своєв смертев помер Юрішко?

— Ей, де своєв! Та вно… ніби так рахувати, шо своєв, лиш, ади… Єк настали левізори до титиною[70], а він, Юрішко, си пхав до того та й ловив також людей. А левізори раз, а може, й кілька раз переказували Юріштанові — шо ти си мішєєш не до своєї справи. А він не слухав та все ловив людей. А шо він усьо знав, то ліпше му тота робота йшла, йк левізорам. А тогди вони переказують йому, аби він прийшов до Жєбйого, бо му війшла тісарська нагорода за службу та й аби війшов брати. Він пішов, а вни го там так нагородили, шо ледве д'хаті зайшов. Та йдет назад лісом, а єкий ґазда несе титинь. Зоздрив Юрашя та тікати. А Юрішко кричить му вслід: "Нічо, нічо, браччику… Неси… То тепер не моя справа". Та поболів-поболів трохи від тих подарунків левізорських, та й пшов на той світ.

Пан Ясковський іде до своєї хати. Я за ним, бо він обіцяв показати мені "старинну вберю". По дорозі ще оповідає про устрій пушкарський та всякі інші деталі.

— Пушкар мав півсороківця денно, бо то тогди ше на сороківці рахували. Три сороківці йшло на лева на срібного. А то ше був лев шайний, сорок грейцарів… Кужухів таких, от їк тепер, тоді ше не було, лиш у Коломиї брав сукно, кармазин та шив з того камізельку та у два рєди ґудзики — ото була найвища уберя.

— А де, дідочку, катуші тоті Гердлічкові?

— А катуші відкупив хтось на коршму, віпорєдив гет усьо файно, але витак то погоріло. Та шо! Тогди усюда був катуш: єк не ставало місця, то клав Гердлічка до будь-єкого ґазди та й мусив тот сокотити.

Ми підіймаємося стежкою вгору. Поволі переступає ногами старенький гуцул і так само поволі кидає мені по слову.

От і хата. Щойно прийшла жінка з храму. На волоському боці, в Стебнях, храм.

— А шо? Ци є яка ріжниця в службі — як у нас служать, а як на Буковині? — питав я, натякаючи на православний обряд Буковини.

— Хіба ми знаємо?

Триста літ, може, гуцулів названо уніатами, а й досі вони не знають, чи є яка ріжниця. Так само не знали й в ту хвилю, коли нараз з учорашніх православних стали сьогоднішніми католиками. Зрештою... Як з-під руського князя переходили під угорське опікунство, як ставали під польського короля, як, нарешті, опинилися під австрійським цісарем, — чи знали, що з ними робиться? Десь уже згодом приходила нова власть до села, накладався новий тягар — і тоді лиш помічав гуцул намацально зміну чогось там десь, та хіба ще казали йому, що до найяснішого пана треба їхати тепер не до Варшави, а до якогось Відня, дідько го знає, де то вно є.

Поговорили ми зі старою на ввічливі теми: от про барабулі, про вигляди на сіно, отаке усяке не однаке. Відтак, як уже минула відповідна для ґречності міра часу, дідок звернувся до жінки:

— А внеси-ко стару вберю — я панові покажу, єк то си носили давно.

Жінка пішла до комори, винесла стару тобівку побивану, порошниці. Надзвичайного нічого не було, я вже бачив такі порошниці і такі тобівки, але для діда вони мали, певне, більше значіння. Він любовно оповідав мені, як то "брало си таких шість та си зрєхтує на столі, а витак лиш си вбирає. Та й аби одно за одно не зайшло, та й аби си не зсунуло". Але як то власне зрихтовувалося й надівалося, розповісти до пуття не міг.

— Дідочку. А ци би-сте не відпродали мені отої вашої вбері?

— Ой нє. Не продавав бих.

— А я продам, шо не мете знати й коли, — вставляє жінка. Для неї, очевидно, се старе реміння та заліззя не було священним.

Дід стратив охоту оповідати. Мовби оце показання "старої вбері" було кульмінаційним пунктом. Стало тихо. Сидіти довше не було пощо, тим більше що, як мені здавалося, старий починав уже непокоїтися: чому сей пан-так пильно до всього допитується? Може, мав якісь стародревні гріхи пушкарські і от боявся, як би то на порозі гробу не довелося розплачуватися.

Я встав іти.

— А що, дідочку, єк кємуєте: ци давніше було ліпше, чи тепер? Ци хтіли би-сте, аби тоті старі чєси шє си вернули?

— Ой паночку, хто би гаразду не хтів, хто би гаразду не хтів.

Сим рефреном закінчилася моя візита. Заспокоївши в делікатних і непомітних формах дідову тривогу, я пішов.

Було занадто пізно, аби щось робити, і занадто рано, аби лягати спати. Надходив гірський вечір. Лагідний, тихофарбний. Щось непередаваємо величне є в тім тихім наляганню вечора, як от смирніють гори, обвиваються в колихливі тумани й поважніють. Величання співається.

Стрічав я вечори. Всюди. І на безконечнім степу українськім, коли чайка гріється крилом у послідній променю і кигикає, ховаючися в очереті загубленого серед просторів озерця; і на великих могилах — Січах Запорізьких, коли з надходячим вечором так защемить, затужить

серце, що аж сльози витискаються з очей і росять лице; і на хвилях старого Дніпра, любуючися, як засипляє він, наш прадід, слава наша і душа, як у тихім затоні сплеснеться нараз велика риба і довго ходять круги, б'ючися в прибережне каміння; і десь у Слобожанщині над берегами убогої річеньки, бідненької, забутої, але прекрасної, як сон благословенний.

Багато вечорів зустрічав і боюся сказати, що не знав вечорів ліпших над гірські, але які ж вони чарівні! Які величні, як багато говорять і кличуть далеко вони, незабутні гуцульські вечори!

В'ється плай поміж скалами. Тягне вогкістю з лісу. Десь цоркотить струмок. Довгим, нескінченним зигзагом повторяється якесь воринння. Підійдеш до нього — царинка світло-зелена, вся процілована послі дні ми відгомонами догоряючого неба. Очі йдуть далеко-далеко по ній, аж поки не упруться в темну глибінь дальніх лісів. Трошки підіймеш повіки — і сині верхи, верхи, верхи… Незчислимі, в безконечнім ряді. А ще вище очі підіймеш — незглибиме склепіння глибокого, бездонного неба. Окрило своїм омофором і благословляє.

А доокола так тихо, так глибоко тихо.

І розплистися хочеться в сім безмірі величності, злитися воєдино з красою і дякувати, дякувати зі слізьми, що існує вона і я в ній.

Я пішов попри Гердліччин будинок глибоко потоком. Ні душі, ні звуку. Вистане кремениста скала, перекидається то на той, то на той бік потоку, і чомусь кожний крок по ній будить радість життя.

Вертаю над Черемош уже пізно. Заходжу ночувати до якоїсь корчми, але не спиться. А до того ще вночі приходили під двері якісь люди, стукали в шиби, корчмар виходив у патинках, шепотівся щось — от зовсім мовби контрабандисти або злодії.

А рано-ранесенько встав і любувався, як сходить сонце, починає освітлювати стебненські верхи.

Два Черемоші сходяться тут — примітне місце. Історичне. Он на тім боці православна Буковина. Маленька смужка води — й інші порядки, інший світ, інші відносини.

Сів змалювати місце спливу двох Черемошів, але так змерз, що довго потім бігав по ковбках, аби хоч трохи нагрітися.

Пора! Іду мостом. Дорога "галицьким боком" досить добра; воринння з якимись надзвичайно високими колами. Гарно йти!.. Десь треба скрутити на стежку вгору до Юрі пікової хати, але де, не знаю.

Іду — і чомусь усе мені дає настрій. Це ж не є жадна "історія": от якихось 50 літ тому жив собі поліціант у Стебнях, а от чомусь те ж саме відчуваю, що і бродячи по руїнах древнього замку. Щось відбувалося от на сій дорозі, на сих безжурних царинках, під поглядом мовчазних верхів. Жили і терпіли люди, і десь отут, невидимо, але чутно, отут, по оцих стежках і царинках, розсипані німі символи їхнього терпіння. Коби лиш уміти відчитати.

Іде якийсь гуцул. Старий уже, а йде так жваво; ще й теркілу не малу на плечах має. Питаюся, де Юріщин оседок. Деякий час, ледве поспіваючи кроком, іду за стареньким.

— Маєте вже роки. Може-сте й того Юрішка сами виділи коли?

— А чіму ні?

— Ци рослий був чоловік?

— Не сказати. Лиш кулак мав такий, от єк би голова. Та йк ждепнет тим кулаком, то відразу десіть свічок си засвітит у вочах.

От і стежка направо та д'горі. Широка. Багато, відай, по ній ходжено. Йду — і все мені здається тут незвичайним. Може, от до цеї смереки в смертельнім одчаю притулялося людське тіло, сльози з моцних очей витискалися. А ночами збігала цим широким плаєм хижа банда Юрішкових пушкарів, летячи на якийсь кривавий пир.

Царинка. Сидять гуцули, гуцулки. Тільки молодий усе нарід. Але, може, що й скажуть. Підсідаю.

Два легіні щось собі заходять. Один озирає уважно цапі ну. На всі боки обертає, мало зубом не пробує і нарешті заявляє, що се цапі на його. Пропала десь на тамтім тижні і от…

Другий перечить… Приводить цілу генеалогію цапіни, хвилюється.

— Ти можеш божити? Божив би-с? Божив?

— Буду божити хуч сто раз. Троха вона поплескана, перероблена, але моя. Отут знак ше є, Юрінців Микула тєв бартков…

Оба розпалювалися.

— А я си див'ю, шо так їла цапіну обзерат? А він…

— За своє нема гріха…

— Най мені вилізуть очі або тобі…

Се було занадто буденне, а я був настроєний "історично". Переходжу до купи старших, наводжу розмову на Юрішка.

— А шо, правда, шо каут, шо клав сардаки та гроші плаями — дивити си, ци би хто не брав?

— Ає! Таже гроші отак редком клав та так лежєли цілий рік та ніхто не тєвав. Полотна, ади, клав. Ану би так тепер постелив полотно у лісі?

Очевидно знов, що за Юрішка було ліпше.

Дивно! От через верх лише перевалити, лежать Голови, старе опришківське гніздо. Там ім'я Юріштана — не символ лютості, нічим неоправданої жорстокості. В народній пам'яті лишилися тільки факти нелюдського збиткування над людьми. А от тут — ніби якийсь порядок олицетворяв собою Юрішко, появлялася друга думка о нім, коли там, за верхом, двох думок не було. І чим далі я слухав стебнянських людей, тим більше загадочною ставала передо мною великанська постать Юріштана, пушкарського отамана.

— А за віщо ж він синам вуха пробивав?

— Карав їх за тото, шо крали. Того не любив…

О!.. Це знов нове щось. Аж такий ригоризм чесності?

Оповідали про казкові господарські багатства Юрішка:

"Сто лопат, сто линев, сто грабель, сто…" Усього по сто.

— Неня наші длі сіна линев казали собі принести; а то, ади, щє з Єсенова тогди линви брали. А Юрішко казав собі дати шість линев — ключки шукав. Лиш неня не сперли та й тому не було біди…

Синам обірником вуха пробивав, "аби не крали", а у вдови линви відбирав силоміць… Дивний характер, загадочний характер.

І так по слову, по слову точиться бесіда, по крихіточці додаються фарби.

— Фусточку мав шовкову. Та вийдет із нев, із тов фусточков, на груник, махнет, то вже одні другим передавали та на чєс, диви си, — вже й ровта.

Я питався про сади Юрішкові та стави. Справді дивно. Он світло зеленіють на сутім тлі смерековім Юрішкові сади. У гуцула звичайно от пара сливок коло хати, черешенька, яблунька, а тут нараз величезний сад. Та ще й стави в нім. Се на такій висоті.

— Ех, паночку! Голодні люди тоті стави копали та й тоті сади садили…

Ага! Нарешті слово обурення. Ні таки, люди добрі!.. Здається, не був ваш Юріштан хранителем суспільного порядку, лиш зажерлим пушкарем, от яким його описують у Головах. Але… може, найліпше сказав от цей мій сусіда, старший чоловік:

— Шош робив добре, а шош і біду робив.

Дійсно, шош і біду робив. І то багато біди. І то лютої біди!

Іду далі. Сподіваюся побачити моцне господарство. Де йти, властиво, не знаю, але буду коритися інтуїції: мусять же ті невидимі сліди Юрішка завести мене, де треба.

І дивна річ! Сам себе висміюю: та що таке Юріштан? Чи це герой який, велетень? Що за комедія, що я наближаюся до його ще теплого житла з таким самопочуттям, як до місця праці великого генія людськості або до увінчаної древністю святині?

От сутки Юрішкового обійстя. Побій видко. Входжу в подвір'я. Усе викладене плиттям. Міцне було господарство колись. Хата велика, з важким заліззям на вікнах. Ні в кого з гуцулів ніколи я не бачив ґрат на вікнах.

Щось ніби черсачок. Трошки ідилії: старий гуцул лежить, а жінка ськає йому в голові. Цю працю і це вбивство дозволяє церков у неділю.

Пахне селянським закутком гуцульської хати — кожне село має свій питомий запах.

Привіталися ми, дивимося одно на одного. Як навести розмову на те все, по що я прийшов? Так вже багато мені треба довідатися від сього Івана. Бо це, певно, Іван, той любимий син Юрішка.

Але поволі-поволі бесіда налагоджується. Зрештою, Іван якось зрозумів, о що мені ходить, і почав оповідати досить охоче і зв'язно:

— Іше дєдевого діда забили опришки. Він служив у одного ґазди та був у стаї, а опришки прийшли рабувати та й берут усе — прото рабунок ідет. Та й дзерівний котев[71] кєгнут. А тот, ніби дєдев дідо, пізнав одного з тих опришків та й си вбізвали до него: "А прошу вас, Микулко, — ци там єк го вже звали, — не беріт кітла, не сиротіт худобу". А тот тогди опришок: "А ти мене пізнаєш?" — "Та шош трохи пізнаю..." А він тогди, опришок, нічого й не казав, та лиш за волосє, та на поріг, та й відтєв на порозі голов. А дєдя дєдів держєв горівку. Та дванаціт літ брав горівку на довг у одного корчмаря. А шинк мав там, коло ріки, — Іван показав рукою вниз до Черемоша. — Та дванаціт літ не платив за горівку та купував грунтец єкийсь, — і цес грунт тогди купив, бо мав дітей громаду: дванаціт синів. А корчмар давав шо, давав на довг, а витак передав горівку на другого ґазду, а до діда каже: "А може би, нам з тобов порахувати си?" Та й порахували си так, що дід винен за горівку шістьсот срібних левів, а поки віддаст, — корчмар забрав усі грунта.

А дєдя наш ніби був старший серед усіх дітей — та був у Кутах, шос там при сторожі єкійсь, ци де. А тоті сторожі та шотижня мали палити груби, то й дєдя наш палив. Та все просив у того пана у найстаршого гроші наперед. Шо віслужит, — та й наперед просит, шо віслужит, — та й просит наперед. А той питав пан: "Пошо тобі?" А дєдя показує усі тоти

квіти, шо корчмар му давав, шо ніби повертав довг дєдя. Видтогди той пан дуже улюбив дєдю, шо він такий чємний. Та так, та так — відплатив дєдя тоті гроші, борг ніби, узєв грунт назад. А тут настала мандаторія, та й став дєдя старшим над тими пушкарями. А то тогди не так було, йк тепер. Тогди були злодійства великі, крали люди дуже, опришки були — та й дєдя усього то вічистив. Страх не любив злодійства. І нас так учив, аби не кєвати нічо. То кавалка хліба не вільно узєти без него. Було піде дес на цілий день, діти аби не сміли нічого кинути без него. То, було, ци Дмитро, ци Василь утнут собі хліба. А дєдя лиш прийдет та й си питат: "А хто то брав?"

А я такий був, шо най там шо буде, а я не кину. Та й питає мене дєдя, хто кєвав? А я кажу, ци там Маріка, ци хто. А дєдя тогди карав, дуже карав. "Я, — каже, — йк тікав від воська, то кілько місяців си ховав, та й бобу стручок не взєв з чужого городу. То так і ви маете робити".

Іще більше заплуталося у мене в голові, ще більше неясною стала передо мною постать Юріштана! Та невже ж мені, наслухавшися по цілих горах оповідань о нім, як о великім несправедливцю, жорстокім гнобителю, користолюбцю, — невже тепер змінняти думку під впливом оповідань рідного, та ще й улюбленого сина? Все те якось не вміщалося у мене в голові.

А Іван говорить. То сам говорить, то я його на мову витягаю — і кожне слово ще більше заплутує мене перед самим собою.

— Е, з дєдем варто було бесідувати — лиш ми з того не користали, бо боєли си. Такі ми були от їк залуджені. Він і не карав нас дуже, але ми виділи, єк він людей карає...

Тепер жалію, а тоді якась делікатність не позволила мені підійти до щирця, копнути в саме серце. Як його, здавалося мені, розпитувати сина

про мучительства батька над людьми? А, мабуть, страшне щось було, коли діти самим образом тих кар були залякані навіки.

Мова точиться рівним струмком. Оповідає Іван про діяльність свого дєді.

— Опришків уліті не мож було імити, лиш зимі, по тих зимовиках — то вже пан знают, єкі то були зимовики. Та одної зими напрєтав дєдя тотих опришків аж дванаціть, та й два брати дєдеві, ніби брати рідні були в тих дванацітьох. І відвіз дєдя їх усіх, опришків, аж до Станіславова. І братів своїх із ними. А там війшла їм кара смерті, усім дванацітьом. Ні, одинацітьом, а одному братові дали довгий арешт, а єк відсидит, то має ґаздувати. Витак єкось прийшло, шо й другий брат, Нешісливий, має також довгий арешт, а тих десітьох таки повісили. Та й шош… Однаково не висидів ні один з братів — у арешті повмирали вба…

Коби знав цей Іван, скільки загадок він загадує мені спокійними своїми словами! Хто мені скаже, во ім'я якої правди сей суворий перестерігатель чужого добра, що не кивав стебла чужого гороху, рідних своїх братів підводив під шибеницю? Залізні люди.

— А то раз два тижні засідали опришки на дєдю он за тим грунем. Аби лиш вігулив си з хати, то вже мав би конець. Але дєдя си сокотив. Та між тими опришками і брат рідний дєді був, бо з братів дєді два були в опришках: Нешісливий то таки й ходив в опришках, а… (він назвав прізвище, але я його забув) тільки тримав з ними, та зброю їм подавав, та порох.

Отже, то було актом помсти. Але ж бо то й помста, що аж рідних братів вести під шибеницю!

Вглядаюся в лице Иванове, шукаю в нім щось із його дєді. Але лице звичайне, лагідне. Мабуть, у матір удався. Дєдю свого шанує і навіть приписує йому якісь надприродності.

— Єк хто правду говорив, то нічого му не було, а йк, борони, Боже, неправду, — ого!

— А по чім же він пізнавав, ци правду му говорє, ци ні?

— Годі нам тото скємувати, єк тото він пізнавав, хто правду говорит, а хто ні. Ци він уже шо знав таке, ци я вже не можу знати. А відей, шо таки шош мав знати тот чоловік.

— А єк скасували мандаторію, то прийшло так, шо дєдеві відобрали пенцію. Лиш він того не дарував, а подав си до найєснішого пана та й тогди від найєснішого пана прийшло до гміни, шо від кожного нумера мають дєдеві платити по сороківцеві на рік тоті усі села, шо під дєдем були. Та й то так платило си, от єк податок: пушкарі ходили по хатах та дотив си не вступ'ют, докив не зберут.

Чомусь мене все стави Юришкові цікавили.

— А шо ж, — питаю, — зі ставами з дєдевими си стало?

— Та шо? Стави тоті то на Дмитра перейшли, та так того ніхто не сокотив, то й пропало. Ше перед смертев хотів дєдя на весну перечищати та вже й не зробили нічого. А витак єкас біда ци потроїла рибу, ци шо, а лиш вігибло тото все. Та шо годував дєдя, може, йких десіть років, а з того най би кому хуч один обід був — так все й пропало…

— А єк ви си ділили, брати ніби? Ци судом, ци єк?

— Ні, ми таки сами поміж собов си поділили. Василь узяв тот грунт, шо коло ріки, там, де ше дєді в дєдя шинок мав. А Михайло отот кавалок, шо, ади, генде. Дмитро у тій хаті осів си, а я у цій.

Юрішкова забудівля на дві хати під одним дахом. Все модне, на тисячу літ раховане. Дерево — як залізо. Двір каменем виложений.

— Та по Дмитру си лишила лиш одна донька, от шо тепер за Яцком за Мадзуром, та й він, таки Яцко тот, тут зо мнов сидит. А по Михайлу си не лишило дітей, лиш одовица, та й тот грунт на одову пішов. А вна си віддала удруге, а тепер приймила собі зєтя до доньки від того, від другого чоловіка. Та й так йкос пішло усе. А я маю четверо дітей — та й шо? На мене ше було шос грунту, а єк я їм, дітєм, роздам, — та й шо їм си дістане?

Іван якось сумно похилив голову. Доля дітей, видимо, турбувала його. Знайома картина на Україні: батько — багата людина, а вже третє покоління не має з чого жити. Якесь нерівне вибухання енергії.

— А де ж дєдеві гроші си діли? Та же відев — у дєді у вашого були гроші, а от ви, єк я виджу, негрошовита людина.

— А хто то може знати? Дєдя нічо нам не казали, єк умирали, і нічо ми не знаємо. Приєтель був у дєді, ґазда один. І каже дєдеві: "Ей, братчику! Єк шо маєш, — тра ховати добре, бо тепер час сам знаєш єкий". А дєдя му кают: "Я си не бою. Най палє мені ці хати, є у мене за що поставити мури. А ховаю я не на те, аби і знайшов хтос". Так дєдя казали… А ми нічо не знаємо. Ци де в землю закопали, ци єк, — нічо з того не можемо знати.

З якимось дивним почуттям оглядав я цю хату.

Оці масиви залізних грат у вікнах особливо приковували мою увагу: я думав про ту тривогу, що її поглинав цей метал, допомагаючи спати спокійно пушкарському отаманові. Іван видимо бачив, що я дивлюся на грати, й почав:

— В оцій хаті, що я тепер, була, рахувати, канцилярня. А в оті, шо Яцко, там жили дєдя. Ає… любили, шоб було просторо: хати високі клали, двері високі, аби си не хилєти. Вже я й глини підсипав собі тут, а все, дивіт ци, єк високо. У ті хаті Яцко прорубав собі великі вікна, а у мене — нехай так буде, йк за дєді було. Хуч тепер, дєкувати Господеві, і не чютно вже за опришків, та прото — най так буде.

Ця хата бачила так багато людських сліз і крові колись… От під оцю лавицю, може, запихав Юріштан людей, скувавши їх "на остатнє вогниво". А от гвіздок. Може, стирчить тут іще з дєдевих часів. Може, на ньому гарапник отой знаменитий Юрішків висів.

Я запитав Івана. Показалося, що дійсно так воно й було:

— А де ж він си подів, гарапник тот?

— Та він там і висів так. А тільки жінка — не цеса, цеса вже в мене друга, а тота, перша, — спалила ци де го діла, Госпідь її знає. Я все, було як шо, то погрожую: "Чкай-чкай — от їк я тебе спарю отим гарапником". Бити не бив, лише так, на страх говорив. Та раз приходжу д'хаті, див'ю си на цвях — нема. "А де гарапник?" А вна мені: "А я видків можу знати? Ци мені лише діла за гарапником за твоїм си дивити?" Вже єк-сми питав, допоминав си… "Таже то памнєтка, — кау, — по дєдеві" — і не сказала.

— Але ше шо маєте по дєдеві? Оріжє йке, фантє.

— Та… таки так, шо си й не лишило нічо. От ґаздівство. Шо на дворі теж, а більш нічого.

— Пістолетів єких, пушок, тобівок, порошниць, ременів.

— Нічо нема, пушок, сказати, було в нас доста, лиш коли війшло тісарське право відбирати оріжє, ід нам теж прийшли. Напакували того

доста, було шо нести. Та віддати усе тото старості, бо тогди вже старости настали. А витак за єкись чєс переказує тот староста, шоби дєдя прийшов забрав тото усе оріжє, бо дєдя тото собі усе вислужив. Лиш дєдя наш гонорні були. "Хто, — кают, — забирав, тот нехай і назад принесе". Так воно там і пропало. А тобівок, ременів — того не було в нас по багато. Дєдя не любили фантя пишного. Ремінь носили от найпустіший, такий, єк цес.

Іван показував звичайний гуцульський ремінь, що лежав на лавці (гуцули носять широкі ремені, вершків 8 і більше завширшки).

— Клапанчина старенька. Я й сам не дуже лакім до вбері, бо вберя їсти не дасть. Крисаньчина у мене бачите йка? Аби була. А дєдя і в люди ходив так, єк я оце сиджу перед вами.

Оповідали мені люди потім про цю охоту ходити убого. Трапилося якось щось таке в життю Юраша, що взяли його до кози й держали довго. І щось таке було, що навіть Гердлічка не міг звільнити свого любимця.

Тоді Гердлічка пустився на хитрощі. Почав кликати до себе гуцулів і велів їм хрести ставити на якімсь папері. Коли люди питали, що то за папір, Гердлічка казав, що се про нарізку нової землі людям. А дійсно то була петиція, в якій селяни слізно молили уряд випустити Юраша, бо нарід без нього зовсім погиб, заїли опришки.

І от цей папір плюс особисті клопоти Гердлічки, плюс іще, мабуть, щось — все це допомогло Юрішкові визволитися. Випустили його звідти у тому, у чому взяли. А брали його літом, а випустили лютою зимою.

Багато миль треба було пройти Юріштанові, щоби дістатися додому. Мерз він немилосердно у своїй пишній декоративній гуцульській убері.

І от раз, коли він ішов полями і вітер рвав із нього його дорогу крисаню з наголовником, з павами, готурами та бляхами, назустріч їхав "мужиченко" в плохенькій, але все ж зимовій одежі. І шапчина на ньому була обглодана. І що вартувала Юрішкова крисаня яких, може, десять банок, а проміняв він її за оту клапанчину діряву. Та з тої пори й ходив уже в ній до самої смерті.

Цікаво описав мені Іван годину смерті свого тата:

— Перед смертев то казали дєдя закликати сусідів та й віпрошєли си із усіма по тричі. А сиділи на постелі. Та як уже скінчили, кают: "А шо то, Одокійко, от єк би мигнуло мені в очех?" А неня кают: "А то, може, я тобі мигнула в очєх, бо я тут ходжу по хаті". — "Ой нє. То не ти мигнула мені в очєх". А неня тогди кают: "А може, тимунь, шо не віпрошав-єс си з дітьми? Ци би я їх не закликала?" А дєдя таки не зара відповіли. А витак кают: "Най і дут". Та й ми прийшли. То я поцулував дєдю в руку та й віпрошєв си дєдя зі мнов та й і згадав, єк то він укарав мене за рибу. А то так було. Шо то був вишний став, то протікало з него троха води та й зробив си мочєр такий. А йк повінь була, йшли води поверс тото, та й риби шос там ві впливло у тот у мочєр. Та йкос дєді не було вдома, а я зголоднів, та й ходив тим мочєром, та й шукав-сми риби. А то й видно, єк груззєм ходив. А дєдя єк си вернули д'хаті, та й зоздріли слід тот, та й си питают: "А хто то мочєром ходив?" — "Та то я, — кау, — дєдику, ходив". А дєдя шос були тогди люті. Бо то так було, шо іноді, єк дєдя добрі, то нічо, а єк люті, то тогди карають і за малу йку річ. То так гарапником дєдя добре мене спарив. А видтак, видів, жєлував, бо я сам си признав, а він так мене укарав. Та й перед смертев тото і згадав, ади!..

А витак кают до тих, до братів. Та так голосно дуже, бо покійний усе голосно, як усердит ци, говорив: "А ви, лайдаки, сякі та такі! Не я би вас просив, а ви шє мусите мене просити!" — таку гостру бесіду до них мав. Та витак, єк уже віпрошєли си цалком, тогди зачєли говорити до нас. Та довгу бесіду мали:

— А що ж казав вам дєдя перед смертев? Єку давав науку?

— Та я не можу тепер тото і згадати, бо мав-сми тогди шос із 15 років та й ми то не тримало си голови. Говорили за тото, аби були чемні, та й чужого не брали, та й си не збиткували із дитини малої…

"Аби си не збиткували…" А як же оцінював Юрішко перед смертю своє власне збиткування над людьми? І, мов у відповідь на мої думки, Іван сказав:

— А тот…чук, сусіда, шо то я казав, шо вни з дєдем запивали си по довго, каже: "А за тото, шо ви, Юрчіку, карали людей, ци не буде на тім світі гріха?" А дєдя тогди кают: "Єк на цім світі є правда, так і на тім світі, я гадаю, є правда. Єк карав кого, то лиш за неправду; за правду-сми нікого не карав, то я си того не бою". Та й довгу бесіду ше мали та йкос… ци вмирали, ци не вмирали дєдя. Бесідують гостро, от єк ніби й нічо. Люди си товчут по хаті, одні виходє, єнчі у сінцьох сидє. Та усі ніби на шо чекают. А дєдя й кают ід'нені: "Ци не посидів бих коло вікна? Лиш шо я сам не годен зайти. І зсади мене на ковбчик". Та й неня і зсадили го з постелі на малий ковбчик таки коло постелі. Дєдя сіли, витак піднєли голов. "Одокійко, душко, притуль си ід мені". Неня взяли го однов руков за голов, а другов притулили ід собі. А дєдя тогди лиш: "Хи… хи… хи…" Три рази покєгли люфт[72] у себе і похилили си… Неня скричєли: "Йой, ГоспідкуІ Минає си!.." Люде поскочєли, поклали на постіль. Неня чимборше свічку засвітили. А дєдя вже нічого не могли казати, лиш так гостро хапнули свічку й… упокоїли си, дав би Госпідь с єтенський і нам так, із свічечков, перед престіл прийти…

Глибоке враження зробило на мене це оповідання.

Ходив я відтак дивитися на стави Юрішкові. Нема й сліду води. Позаростало все травою.

І сад без догляду запустів, перестарівся і давно вже не родить. Прахом пішло все добро Юрішкове.

Змалював я самого Івана й хату його з кількох сторін. Потім гостили мене трохи. Жінка Іванова так особливо ґречно якось мене припрошувала.

День згасав. Прийшов і Яцько отой. Відпровадив мене вже аж потемки до священика місцевого Попеля.

66

Дуже. В долах.

67

Жандармерія.

68

Гусари чи карабінери.

69

Сережки.

70

Як настановлено ревізорів, які стерегли, щоб ніхто не займався контрабандною торгівлею тютюну.

71

Котел на сироватку.

72

Повітря (нім).